

Η «Αγονη Γη» είναι ένα «ρυθμικό πα

► Της **ΒΕΝΑΣ ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ**

«Ο Απρίλης είναι ο μήνας ο σκληρός...». Ακόμα και άνθρωποι που ελάχιστη σχέση έχουν με την ποίηση ξέρουν απέξω λίγους στίχους από την «Ερημη Χώρα» του Τ. Σ. Ελιοτ στη μετάφραση φυσικά του Γιώργου Σεφέρη. Αυτός μετέφρασε πρώτος στα ελληνικά το 1936 το «The Waste Land», που είχε κυκλοφορήσει το 1922 αλλάζοντας τον δρόμο της ευρωπαϊκής ποίησης -αλλά και της ελληνικής. Γεμάτο σκοτεινιά και απελπισία σε μια Ευρώπη γυμνή, στέρφα και άνυδρη, που έβγαине από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Με ένα βαθύ ιστορικό συναίσθημα που έδενε τον Τειρεσία με τις δακτυλογράφους του Λονδίνου. Με μια μεγάλη δυσκολία λόγω φόρμας και άπειρων αναφορών στη λογοτεχνία ανά τους αιώνες.

Κάθε γενιά αναμετρείται με τα μεγάλα έργα της ποίησης. Και να που εδώ και λίγο καιρό ο πολυβραβευμένος ποιητής Χάρης Βλαβιανός, με τη σημαντική και επίμονη μεταφραστική προσφορά (Ελιοτ, Πάουντ, Γουίτμαν, Γουάλας Στίβενς, e.e cummings, Τζον Ασπερι κ.ά.), αλλά και διευθυντής του περιοδικού «Ποιητική», προτείνει τη δική του μετάφραση του «The Waste Land». «Η Αγονη Γη» είναι ο τίτλος μιας προσεγγισμένης, δίγλωσσας έκδοσης (Πατάκης) με εισαγωγή και σημειώσεις. Και είναι αυτό το πρώτο ερεθιστικό στοιχείο της δουλειάς του, γιατί, κακά τα ψέματα, δύσκολα επιβιώνουν ακόμα και σωστότεροι τίτλοι έργων, που τα γνωρίσαμε και αγαπήσαμε με άλλους. Ποιος θυμάται ότι ο Μιχαήλ Μαρμαρινός μετέφρασε πριν από δύο χρόνια για μια ωραία του παράσταση το «A Streetcar Named Desire» του Τενεσί Ουίλιαμς ως «Το τραμ με το όνομα Πόθος»; Και ότι η Τζένη Μαστοράκη άλλαξε τον δικό της πασίγνωστο τίτλο για το αριστούργημα του Τζ. Ντ. Σάλιντζερ «The Catcher in the Rye» από «Ο φύλακας στη σικάλη» σε «Στη σικάλη, στα στάχια, ο πιάσπης»;

Το εγχείρημα του Χάρη Βλαβιανού είναι όμως πολύ περισσότερα από έναν τίτλο. Είναι μια ολόκληρη φιλοσοφία και άποψη πάνω στη μετάφραση. Ένα ένα με τη σειρά του.

• Πιστεύετε ότι η δική σας «Αγονη Γη» θα έχει καλή τύχη, θα πάψουμε να σκεφτόμαστε το «The Waste Land» ως «Ερημη Χώρα», όπως μας το έμαθε ο Σεφέρης;

Θεωρώ ότι ο τίτλος που έδωσε ο Γιώργος Σεφέρης είναι λανθασμένος -εξηγώ τους λόγους στην εισαγωγή

μου- και ότι μετά από ογδόντα τέσσερα χρόνια μπορεί ένας νέος μεταφραστής να προτείνει μια άλλη εκδοχή, η οποία σιγά σιγά να καθιερωθεί. Να θυμίσω ότι ο Σεφέρης είχε αρχικά τιτλοφορήσει τη μετάφρασή του «Η Χέρσα Γης» -τίτλος συγγενικός με τον δικό μου- αλλά μετά για άγνωστο λόγο πρόκρινε το «Ερημη Χώρα». Πάντως και ο Κλείτος Κύρου επιλέγει για το Land τη λέξη Γη. Επομένως θεωρώ ότι και με βάση τις σημειώσεις του Ελιοτ και τον όλο συμβολισμό του ποιήματος το «Αγονη Γη» είναι η ορθότερη απόδοση του «Waste Land». Η μετάφρασή μου θα διαβαστεί όμως και θα κριθεί συνολικά, ο τίτλος είναι μόνο ένα μικρό μέρος του όλου εγχειρήματος. Και ελπίζω οι αναγνώστες, αν εκτιμήσουν τη δουλειά που έχω κάνει, να υιοθετήσουν και τον τίτλο. Φαντάζομαι ότι για όσους έχουν μεγαλώσει με τη μετάφραση του Σεφέρη αυτό να είναι ίσως λίγο δύσκολο, αλλά για τους νέους όχι.

Εξάλλου κάθε γενιά προτείνει τις δικές της μεταφράσεις. Το ίδιο ισχύει και με τη «Waste Land» του Ελιοτ. Ο Σεφέρης δημοσίευσε τη δική του το 1936, ο Κλείτος Κύρου το 1990, εγώ το 2020. Και μόνο η χρονική απόσταση που τις χωρίζει σημαίνει ότι αναπόφευκτα θα είναι διαφορετικές. Άλλη γλώσσα μιλάει ο Σεφέρης, άλλη γλώσσα μιλάω εγώ.

• Είναι μόνο θέμα χρονικής απόστασης;

Το βασικό ζήτημα που μας ενδιαφέρει σε μια μετάφραση είναι να καταφέρει ο μεταφραστής να συλλάβει το ύφος του πρωτοτύπου. Ο Ελιοτ είναι ως γνωστόν ένας ποιητής λόγιος, που πριν αποφασίσει να αφοσιωθεί στην ποίηση σκεφτόταν να ολοκληρώσει το διδακτορικό του στη Φιλοσοφία και να διδάξει στο Χάρβαρντ. Το ύφος του Σεφέρη, οι δημοτικιστικές του εμμονές, οι αγγλισμοί του κλπ. δεν αποδίδουν το ύφος του Ελιοτ. Η μετάφρασή του είναι πολύ προβληματική.

• Ακόμα κι αν είναι έτσι, αναρωτιέμαι γιατί ήταν δική σας δουλειά να το πείτε. Γιατί δεν προτείνατε τη μετάφρασή σας, απλά, από μόνη της, να κριθεί από ειδικούς και κοινό, χωρίς να νιώσετε την ανάγκη να κρίνετε αυστηρά τις προηγούμενες.

Όταν έρχεσαι να προτείνεις μια νέα μετάφραση του συγκεκριμένου ποιήματος γνωρίζοντας ότι έχει προηγηθεί αυτή του Σεφέρη (αλλά και του Παπατσώνη και του Κύρου), οφείλεις να εξη-

Ο πολυβραβευμένος ποιητής μετέφρασε το «The Waste Land» του Τ. Σ. Ελιοτ, 84 χρόνια μετά την ιστορική είσοδο του ποιήματος στα γράμματά μας χάρη στην «Ερημη Χώρα» του Γιώργου Σεφέρη. Βρίσκει τη δουλειά του νομπελίστα προβληματική. «Τον κρίνω ως μεταφραστή, ως ποιητή τον θαυμάζω και τον εκτιμώ βαθιά» λέει

γήσεις γιατί θεωρείς τις προηγούμενες μεταφράσεις ανεπαρκείς, λανθασμένες ή ξεπερασμένες. Άλλωστε δεν είμαι ο πρώτος που θίγω τα προβλήματα της μετάφρασης του Σεφέρη. Έχουν προηγηθεί πολλοί, ανάμεσά τους ο Μίπερλντς, ο Μ. Πασχάλης κι ο Κοκόλης, που έχει γράψει μάλιστα και ολόκληρη μελέτη πάνω στη μεταφραστική μέθοδο του Σεφέρη και τα λάθη του. Κρίνω τον Σεφέρη ως μεταφραστή, όχι ως ποιητή. Ως ποιητή τον θαυμάζω και τον εκτιμώ βαθιά.

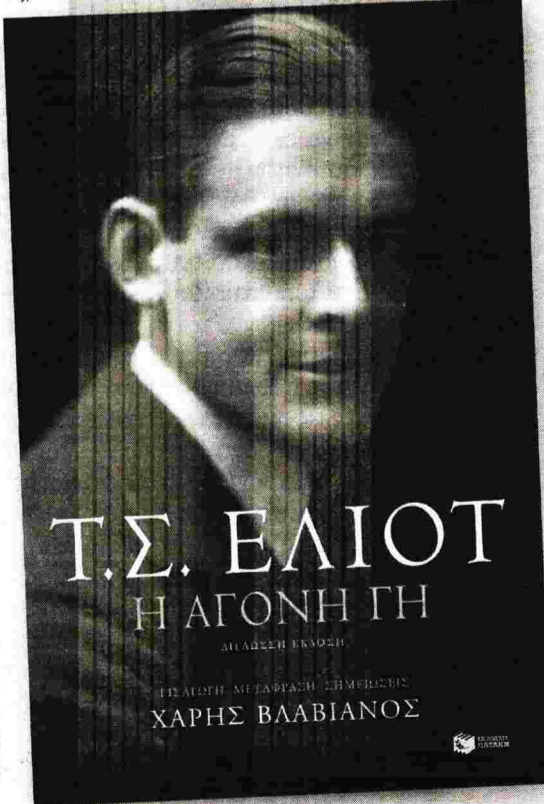
• Και μην ξεχνάμε ότι χωρίς αυτόν δεν θα είχαμε και τον Ελιοτ στην ελληνική γλώσσα.

Ασφαλώς. Ήταν ο πρώτος που κατάλαβε τη σημασία του ποιήματος του Ελιοτ και μετέφραζοντάς το στα ελληνικά, όταν ακόμη στην ποίησή μας μεσουρανούσαν ο Παλαμάς και ο Σικελιανός (ο Καβάφης δεν είχε γίνει γνωστός ακόμα), άλλαξε ριζικά και την πορεία της δικής μας ποίησης. Και μάλιστα σε μια εποχή που ούτε οι ίδιοι οι

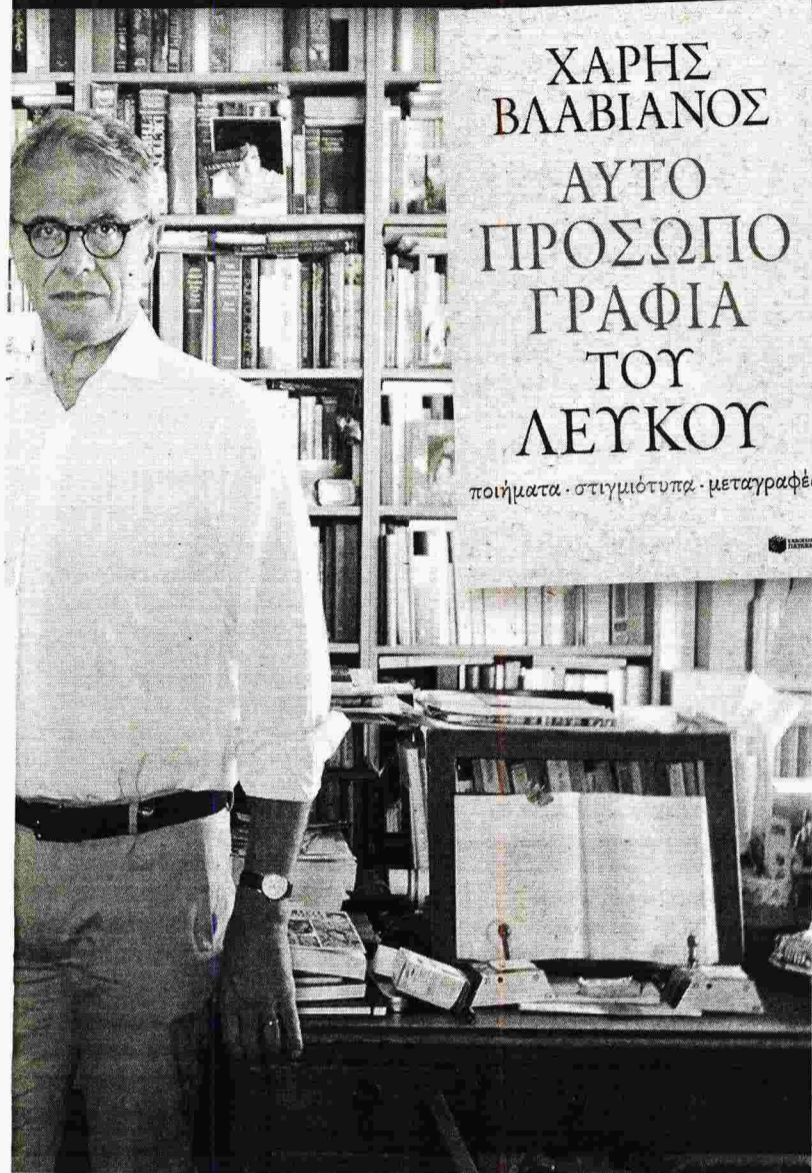
Αγγλοι δεν είχαν ακόμα εκτιμήσει τη σημασία αυτού του έργου.

• Θέλετε να γίνετε λίγο πιο αναλυτικός στα «αρνητικά» της μετάφρασης του Σεφέρη;

Μίλησα ήδη για το ζήτημα του ύφους. Είναι γνωστοί και σχολιασμένοι οι παλιοδημοτικοί τύποι που χρησιμοποιεί: το London Bridge γίνεται «Γιοφύρι της Λόντρας», η Γαλιδα Μαρί εξελληνίζεται σε «Μαρία» και ο Albert σε «Γιάννην». Η μετάφραση, μην το ξεχνάμε, είναι μια μετάβαση σε ξένο πολιτισμό, άρα πρέπει να διατηρήσεις τη φυσιογνωμία του κειμένου, την πολιτισμική του καταγωγή. Με αυτές τις επιλογές του Σεφέρη η «ξενότητα» του ποιήματος του Ελιοτ χάνεται. Να αναφέρω κι ένα άλλο σχετικό παράδειγμα: όταν ο Σεφέρης μεταφράζει το «Murder in the Cathedral» του Ελιοτ ως «Φονικό στην εκκλησιά», μας πάει κατευθείαν στη δημοτική ποίηση, ο Έλληνας αναγνώστης φαντάζεται έναν φόνο σε ξωκλήσι. Μπορεί εμείς να μην έχουμε καθεδρικούς, αλλά έχει η Αγγλία και στον καθεδρικό του Κάντερμπουρι δολοφονείται το 1162 ο αρχιεπίσκοπος Τόμας Μπέκετ. Εκεί εκτυλίσσεται το δράμα για το

«Παράπονο» για το υπαρξιακό αδιέξοδο

ΧΑΡΗΣ
ΒΛΑΒΙΑΝΟΣ
ΑΥΤΟ
ΠΡΟΣΩΠΟ
ΓΡΑΦΙΑ
ΤΟΥ
ΛΕΥΚΟΥ
ποιήματα · στιγμιότυπα · μεταγραφές

Η ποίηση πρέπει να φτάνει στους αναγνώστες, όχι μόνο σε αφοσιωμένους «ζηλωτές»

• **Κερδίσατε πρόσφατα το Κρατικό Βραβείο για την τελευταία συλλογή σας, μετά μάλιστα τη βράβευση της από την Ακαδημία Αθηνών και τον «Αναγνώστη». Αναρωτιέμαι αν μετά από τόσα βραβεία εξακολουθείτε να τα χαίρεστε το ίδιο;**

Η «Αυτοπροσωπογραφία του λευκού» εκδόθηκε τον Μάρτιο του 2018, επομένως βρίσκεται πίσω μου πια. Αυτή τη στιγμή γράφω ένα βιβλίο για την αδελφή μου Μαρίνα, που πέθανε ξαφνικά πριν από τρία χρόνια από overdose στο Μιλάνο - θέμα πολύ επώδυνο όπως αντιλαμβάνεστε- καθώς κι ένα εκτενές δοκίμιο/ποίημα για

τον Σέλλεϊ, τον οποίο θεωρώ τον κορυφαίο των Ρομαντικών. Τα βραβεία ασφαλώς αποτελούν ένα είδος αναγνώρισης - της προσπάθειας που κάνει κάποιος να προσθέσει κάτι ουσιαστικό στο ήδη υπάρχον σώμα της ποίησης, να ανανεώσει με το έργο του την τέχνη της γραφής. Επομένως δεν μπορεί παρά να προσφέρουν μεγάλη ικανοποίηση. Το ζητούμενο βέβαια είναι να μην αποτελεί η ποίηση αποκλειστικά ενασχόληση αφοσιωμένων «ζηλωτών» («ραχιτικών» τους αποκαλεί εύστοχα σε ποίημά του ο Μίλοζ), αλλά να φτάνει και στα χέρια των αναγνωστών. Όταν το καταφέρνει αυτό, η χαρά είναι ακόμα μεγαλύτερη.

ακκίζεται. Σε πολλά σημεία γίνεται ειρωνική, σε άλλα υπαινικτική. Επομένως και η γλώσσα που θα χρησιμοποιήσεις για να τον μεταφράσεις πρέπει να είναι ανάλογη. Δεν μπορεί να κάνεις ένα ποίημα που μεταφράζεις πιο λυρικό απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα, επειδή εσύ γράφεις έτσι. Υπάρχει ένα εξαιρετικό δοκίμιο του Κούντερα στις «Προδομένες διαθήκες» για το πώς οι Γάλλοι μεταφραστές έχουν κακοποιήσει τον Κάφκα, αλλοιώνοντας το ύφος του, κατασκευάζοντας έναν συγγραφέα που να ταιριάζει στη δική τους επιτηδευμένη γραφή.

• **Γιατί εξακολουθεί να είναι τόσο σημαντικό αυτό το ποίημα; Γιατί ειδικά σήμερα η μετάφρασή του;**

Είναι ένα από τα καταστατικά κείμενα του μοντερνισμού κι ένα μείζον έργο της παγκόσμιας λογοτεχνίας, έργο που καθόρισε αποφασιστικά την εξέλιξη της ποίησης στον 20ό αιώνα. Είναι ένα ποίημα που γράφτηκε στις συνθήκες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου κι εν μέσω μιας άλλης πανδημίας, αυτή της ισπανικής γρίπης. Όπως έγραψε ο ίδιος ο Ελιοτ, η «Αγονη Γη» αποτελούσε ένα είδος προσωπικής λύτρωσης, μια απάντηση («ρυθμικό παράπονο» το ονομάζει) στο υπαρξιακό αδιέξοδο στο οποίο είχε βυθιστεί ο κόσμος και ο ίδιος. Πιστεύω ότι και σήμερα βιώ-

νουμε μια ανάλογη κατάσταση, μια αντίστοιχη υπαρξιακή κρίση, την οποία η νέα πανδημία έφερε στην επιφάνεια. Ο Ελιοτ μιλάει στο ποίημα για πόλεις «εξωπραγματικές», την Ιερουσαλήμ, την Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, τη Βιέννη, το Λονδίνο, πόλεις που στο παρελθόν είχαν υπάρξει κέντρα πολιτισμού, αλλά την εποχή του είχαν καταρρεύσει. Κι εμείς με τη σειρά μας αγωνιούμε για το μέλλον της Ευρώπης τώρα, που στον παγκόσμιο χάρτη κυριαρχούν οι ΗΠΑ και η Κίνα και ο πολιτισμός που αυτές εξαγουν - πολιτισμός που δυστυχώς σε μεγάλο βαθμό είναι ρηχός και εργαλειώδης. Αν ανατρέξει κανείς στις Σημειώσεις που έχω προσθέσει στη μετάφρασή μου, θα εντυπωσιαστεί φυσικά από το εύρος των αναφορών και τις γνώσεις του Ελιοτ. Αυτό όμως που κυρίως υπογραμμίζω είναι κάτι που ο Ελιοτ, ο Πάουντ και όλοι οι συγγραφείς εκείνης της γενιάς θεωρούσαν αυτονόητο: ο ευρωπαϊκός πολιτισμός είναι ενιαίος και ένας καλλιεργημένος άνθρωπος οφείλει να ξέρει την ιστορία του από τον Ομηρο ως τις μέρες μας. Σήμερα όμως τι ακριβώς σημαίνει καλλιέργεια, παιδεία; Τι ζητάμε από το εκπαιδευτικό μας σύστημα; Μια «πτυχιούχο» άγνοια;

• **Είναι πάντως δύσκολο ποίημα. Γράφετε στην εισαγωγή σας ότι ο**

Ελιοτ αναφερόμενος στο έργο του είχε πει «δεν με απασχολούσε ούτε εμένα τον ίδιο εάν καταλάβαινα αυτό που έλεγα (...) Αυτά τα πράγματα, ωστόσο, γίνονται πιο εύκολα για τους ανθρώπους με τον καιρό. Συνηθίζεις να διαβάζεις βιβλία όπως η «Αγονη Γη» ή ο «Οδυσσεύς» του Τζόις». Συνηθίζεις;

Η «Αγονη Γη» είναι δύσκολη γιατί προϋποθέτει έναν καλλιεργημένο αναγνώστη, που είναι γνώστης της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, όχι μόνο της αγγλοσαξονικής. Το ζήτημα της δυσκολίας είναι όντως καιρίο, αφού αυτήν επικαλούνται όσοι δεν διαβάζουν ποίηση. Νομίζω, όμως ότι η δυσκολία δεν είναι μια εγγενής ιδιότητα των κειμένων, αλλά σχετίζεται με τον τρόπο που η οικογένειά μας και τα εκπαιδευτικά μας ιδρύματα μας έχουν μάθει να διαβάζουμε. Όταν κάποιος λέει ότι δεν διαβάζει σύγχρονη ποίηση επειδή είναι «σκοτεινή» ή «δυσνόητη», ξέρουμε ότι δεν διαβάζει καμία ποίηση και επικαλείται μια δυσκολία την οποία ουδέποτε έχει αντιμετωπίσει. Προσωπικά προτιμώ μια λογοτεχνία που «αποσυντονίζει» τους δέκτες μου από μια «εύπεπτη» και «προβλεψίμη» που απλώς επιβεβαιώνει όσα ήδη γνωρίζω. Η «Αγονη Γη» είναι ένα τέτοιο έργο: διευρύνει τα όρια της ποίησης (ενσωματώνοντας στοιχεία που ως τότε θεωρούνταν ξένα προς την τέχνη αυτή - όπως η σκηνή στην παμπ ή το επεισόδιο με τη δακτυλογράφο) και ταυτόχρονα θέτει ένα βασικό ερώτημα: πώς μπορεί ένας ποιητής μ' ένα υλικό τόσο φθαρτό και ασταθές, όπως η γλώσσα, να συνθέσει ένα ποίημα. Στην εισαγωγή μου υπάρχει ένα λεπτομερές χρονικό της συγγραφής της «Αγονης Γης», που ο αναγνώστης θα βρει πολύ διαφωτιστικό και ως προς τις προθέσεις του Ελιοτ, αλλά κυρίως ως προς τον τρόπο που αυτές απέκτησαν τη συγκεκριμένη μορφή που ξέρουμε.

οποίο γράφει ο Ελιοτ. Η σωστή λοιπόν κατά τη γνώμη μου μετάφραση θα ήταν «Φόνος στον καθεδρικό». Αυτός ο βίαιος εξελληνισμός των ξένων κειμένων ήταν βέβαια μια άποψη που συμεριζόταν όλα η γενιά του '30. Όμως με αυτόν τον τρόπο καταργείται και το *raison d'être* της μετάφρασης, που δεν είναι άλλο από το να εκθέτει τον αναγνώστη σε ανοίκειες γλωσσικές και αισθητικές εμπειρίες. Προφανώς το βασικό μέλημά μας είναι να καταφέρουμε να φτιάξουμε ένα ποίημα που να λειτουργεί στη γλώσσα μας, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να διαγράφουμε τη φυσιογνωμία του.

• **Το θέμα της ποιητικότητας δεν παίζει άραγε ρόλο; Δεν απαιτούνται ειδικά εφόδια από τον μεταφραστή της ποίησης;**

Τι θα πει ακριβώς ποιητικότητα; Άλλη η «ποιητικότητα» του Ελιοτ, άλλη του Ντίλαν Τόμας, άλλη του Πάουντ, άλλη του Λάρκιν. Και στα δικά μας, άλλη η ένταση της φωνής στην ποίηση του Ελύτη, κι άλλη στην ποίηση του Καβάφη. Φαντάζεται κανείς έναν Αγγλο μεταφραστή να μεταφράζει με τον ίδιο τρόπο τα ποιήματα του Ελύτη και του Καβάφη; Ο Ελιοτ είναι ένας ποιητής που μιλάει χαμηλόφωνα. Η γλώσσα του είναι στιβαρή, καθαρή, πυκνή, δεν

Πολλοί ποιητές δεν είναι καλοί μεταφραστές, είναι νάρκισσοι και ιδιοτελείς

• **Ο Σεφέρης, όπως άλλωστε κι εσείς, είναι ποιητής. Μήπως στη μετάφρασή του παίζει ιδιαίτερο ρόλο η ισχυρή καλλιτεχνική του ταυτότητα; Γράφει άλλωστε στην εισαγωγή της πρώτης έκδοσης (1936) ότι η μετάφραση ποιημάτων είναι «ο καρπός της επιμειξίας δύο φυσιογνωμιών, που μοιάζει θλιβερά κάποτε με την οικογένεια του μεταφραστή».**

Λέμε συχνά: μόνο οι ποιητές θα πρέπει να

μεταφράζουν ποίηση - στην πράξη, όπως γράφει και ο Πας, πολλοί ποιητές δεν είναι καλοί μεταφραστές. Ο λόγος είναι ότι χρησιμοποιούν το ξένο ποίημα ως σημείο εκκίνησης για να γράψουν το δικό τους. Ο καλός μεταφραστής κινείται στην αντίθετη κατεύθυνση: το σημείο άφιξης είναι ένα ποίημα ανάλογο, όχι όμως ταυτόσημο, προς το αρχικό ποίημα. Αν απομακρύνεται από το ποίημα, είναι μόνο και μόνο για να το ακο-

λουθήσει από πιο κοντά. Κι αυτό προϋποθέτει ο ποιητής που μεταφράζει να είναι λιγότερο νάρκισσος και περισσότερο ανιδιοτελής - να μην προσπαθεί να ιδιοποιηθεί το πρωτότυπο, να το προσαρμόσει δηλαδή, με προκρούστειες μεθόδους, σ' ένα διαφορετικό, όσο και άσχετο πολιτισμικό πλαίσιο - διαδικασία που καταλήγει εν τέλει στην ακύρωση της όλης μεταφραστικής διαδικασίας.